

Тажубаева С.К.

**КЫРГЫЗСТАНДЫН ПОЧТА БАЙЛАНЫШ ТАРМАГЫНЫН
ЭЛ АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕРИ**

Тажубаева С.К.

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ
КЫРГЫЗСТАНА**

S.K. Tazhibaeva

**INTERNATIONAL RELATIONS IN THE SPHERE OF POSTAL
COMMUNICATION KYRGYZSTAN**

УДК: 397; 941.1 (575.2) (043.3)

Макалa Кыргыз Республикасындагы почта байланышынын эл аралык мамилелеринин тарыхна арналган. Базар мамилелеринде мамлекеттик башкаруу системасына тарыхый анализ жүргүзүлүп, эл аралык мамилелердин өнүгүшү, ошондой эмгек базарларында поста байланыштарынын пайда болушу.

Данная научная статья посвящена вопросам формирования и истории развития сферы связи Кыргызской Республики. Исторический анализ государственной системы управления организована на рыночных отношениях, что развитие международные отношения, а также появления на рынке труда почтовой связи.

This research article covers the formation and development history of the sphere of communication in the Kyrgyz Republic. A historical analysis of state system management is organized on market relations, what developed the international relations and also appearances on the market of the labour of the postal relationships.

Ар кандай мамлекеттин кайсы доордогу тарыхына кайрылбайлы алардын өнүгүүсүндөгү мамлекеттер ортосундагы бири-бири менен алака-катышты түзгөн байланыш тарыхына өзгөчө көңүл бөлүп кароого болот. Байланыш тармагы аркылуу ар кандай мамлекеттин дүйнөлүк аренада ээлеген ордун, башка мамлекеттер менен мамилесин, экономикалык саясий социалдык деңгээлин байкап билүүгө болот десек жаңылышпайбыз. Ал эми Кыргыздардын башка мамлекеттер менен байланыш-катышына көңүл бура турган болсок, тээ байыркы көчмөнчүлүк доордо эле болгон, бирок, байланыш тармагы бүгүнкү күндөгүдөй өнүкпөсө да белгилүү бир деңгээлде чабарман, катчы, элчи, жарчылар болгондугу баарыбызга белгилүү. Бул боюнча кээ бир маалыматтарда сакталып калган. Атап өтө турган болсок; VIII-X-кылымдагы кыргыздардын байланышын чагылдырган Кармыш тегин Макелек Өмүрбайдын "Кытай императорунун кыргыз кагандарына жазган каттары" аттуу, эмгегинен маалымат ала алабыз. Бул китепчеде VIII-X-кылымдагы Кыргыз, Кытай ала-каларын чагылдырган мамлекеттик расмий каттар, ал каттарды коштогон жолдонмолор профессор; Кар-мыштегин Макелек Өмүрбай тарабынан Кытай (Тан) тилиндеги Кытай падышачылыгынын кеменгер вазири Ли Дыйүнүн "Биринчи даражадагы чыгармалар жыйнагы" аттуу эмгегинин түп нускасынан которулган. Китептеги маалыматка

таянсак; Тан империясынын Ли Дый үвазири каты жазып, падышага тастыктатып жөнөтүп тургандыгын, ал өзүнүн эмгегинде эскерме катары Кыргыздарга беш кат жаздым, анын ичинен төрт катын алгы сөзүн падышага тастыктаганга жолдогонун баса белгилеген. Кытай тилинен он бир кат которулуп, 840-жылы Кыргыздар мамлекетин кеңейтип, бүткүл Алтай, Каңкай чөлкөмүн өз ичине алган Хакандык бийлиги курулгандыгы, ээлеген аймагы жана Кыргыз, Кытай мамлекеттеринин ортосундагы барды, келди алака байланышын чагылдырып, 843-844-жылдары жазылган.[1] Каттарда тартуу белектер өтө так баяндалган. Бул каттардан кыйла жеткиликтүү жазуу байланыш иштеринин өнүккөндүгүн байкоого болот. Ошондой эле жазылган катар мамлекеттик катар болуп эсептелип, падышачылык мөөр тастыктар менен жөнөтүлгөн. Жыйынтыктап айтканда булл китептен Ата-Бабаларыбыздын өз учурунда Борбордук Азияда ээлеген өзгөчө ордун Уулу Кыргыз каганаты коңшулаш элдер айрыкча, Тан империясы менен тынчтыкта, достукта жана дипломатиялык тыгыз байланышта жашагандыгы жөнүндө маалымат алабыз. Бул жерден белгилеп кеткибиз келет; Адамзат жана мамлекет пайда болгондон баштап эле байланыштармагы чоң мааниге ээ жана эң керектүү тармак экендигинде.

Ал эми советтик доорго кайрыла турган болсок; Эң алгач Кыргызстандын аймагында Пишпекте жана Ошто эки ири почта-телеграф конторасы иштеген. Бул тармак жаңы түзүлүштүн алгачкы жылдары акырындап өнүккөн. Бир аз кийинчерээк Дүйнөлүк почта союзуна кирген өлкөлөр менен эл аралык почта алмашуу жандандырылып, 1922-жылдан эл аралык жана ички линияларда аба менен почта ташуу башталды. Айыл-кыштактардагы алгачкы почтоолор эреже катары клубдарда, айылдык кеңештин контораларында жана мектептерде жайгашкан, көбүнчө почталар жана почта кызматкерлери үчүн имараттар жетишпеген, айрым учурларда таптакыр эле жок болгон.[2] 1918-жылдан 1924-жылга чейин азыркы Кыргызстан Түркстан АССРинин курамына киргендигин эскерте кетили. 1924-жылы улуттук аймактык кайра чектөөнүн натыйжасында Кыргызстандыктар РСФСРдин курамындагы Кыргыз автономиялуу областы катары өз мамлекетүүлүгүнө ээ болду. 1926-жылы 1-февралда РСФСР Кыргыз Автономиялыг Советтик Социалистик Республика болуп

кайратүзүлсүн," деген чечим чыгарды. Автономиялык республиканын конституциясын иштеп чыгуу боюнча комиссия түзүлдү. Кийинчерээк, 1927-жылы 1-мартта ББАК жана РСФСРдин ЭКС "Кыргыз АССРинин мамлекеттик түзүлүшү жөнүндө жобону" бекитти. Бирок, Кара Кыргыз автономиялуу облусунда да, Кыргыз АССРинде да почта-телеграф байланыш тармагына атайын башкаруу бийлиги каралбаган. Мурдагыдай эле РСФСРнын почта-телеграф эл комиссариатынын курамында кала берген.[3] Кийинчерээк 1930-жылы октябрда Кыргыз АССРинин ЭКСнын алдында Кыргыз АССРинин байланыш башкармалыгы түзүлгөн жана ССРдин почта-телеграф Элдик комитетинин уполномочени Макаров К.М. кирген.[4] Ал республикабыздын почта-телеграф кызматына көзөмөлдүк жүргүзгөн. Жылдардын өтүшү менен ат менен почта ташуу, автомобиль менен почта ташууга алмаштырылган. 1932-жылы почта-телеграф элдик комиссариаты СССРдин байланыш комиссариаты болуп кайра түзүлгөн. Темир жол почта вагондору бир топ толукталган. Материалдык-техникалык базасын, эмгектенүүнүн шарттарын жакшыртуу, почтамптарды жана башка байланыш ишканаларын курууну, почта кызматкерлеринин эмгегин механизациялаштырууну жана автоматташтырууну күчөтүү боюнча бир катар иш-чаралар кабыл алынган, ХХ кылымдын башында Кыргызстандын аймагында болгону 3 почта-телеграф кеңсеси, 14 почта-телеграф бөлүмдөрү жана 2 почта бөлүмү иштеген болсо, 80-жылдарынын акырына карата алардын саны 992ге жеткен, же болбосо 50 эсеге өскөн. Дал ушундай ишканалар менен эгемендүүлүк дооруна кирдик. Демек ХХ кылымдын аягына Кыргызстандын калк жашаган баардык айылдары почта-телеграф кызматы менен камтылган жана баардык эл аралык мамилелерди камсыздап турган байланыш системасы эгемендүү Кыргызстанга мурас катары өткөндүгү жалпыга маалым факт.

Ал эми Совет доордо биз азыр көнгөн байланыш каражаттары дээрлик болгон эмес, демек, азыркы байланыш каражаттары: теле байланыш технологияларынын азыркы жетишкендиктерисандык телефондор, спутниктик байланыштын жердеги станциялары, сандык радиореле байланыштары, сандык телефон станциялары, байланыштын волоконно-оптикалык линиялары, маалымат берүүнүн сандык системасы, кабелдик байланыштар, уюлдук телефон станциялары, байланыштын операторлору Совет элинин, анын ичинде Кыргызстандыктардын да көбүнүн оюна келген эмес. Себеби, акыркы 15-20 жылга чейин жогоруда аталган байланыш кызматтары совет элинин көпчүлүгү, айрыкча тоолуу Кыргызстан эли үчүн али кол жетерлик деңгээлде эмес эле. Бул мезгилде почта-телеграф байланыштары өнүгүү жана кеңейтүү этабында гана болду десек жаңылышпайбыз. Кыргызстандын эгемендүү жылдарынын ичинде өлкөнүн коомдук-саясий жана маданий турмушунда чоң маанилүү өзгөрүүлөр болуп өткөндүгү талашсыз. Бул жараяндан республиканын байланыш тармагы почта кызматы да четте кал-

ган жок. Белгилеп кетүүчү жагдай: республиканын эгемендүүлүгүнүн жана рынок мамилелерине өтүүнүн жылдары почта кызматынын ишканаларынын жана мекемелеринин абалында да көп өзгөрүүлөр болуп өттү. «Кыргыз почтасы» МИ эгемендүүлүктүн алгачкы эки жылында ССРден калган эски почта эрежелери менен иш алып барган. Алардын кээ бир жерлерине мыйзамдын негизинде гана өзгөртүү киргизилген. Жогорку Кеңеш тарабынан 1993-жылы 4-майда улут-тук валюта сомду киргизүү чечими кабыл алынып, 10-майдан баштап сом пайдаланууга берилет. Валюта жаңылангандыгына байланыштуу Кыргызстанда 1 кат жөнөтүү мамлекет ичинде 3 сом, ал эми башка өлкөлөргө 5 сом болгон. Советтик мезгилде баардык өлкөлөргө 5 копейка болгон. Ошондой эле Кыргыз Республикасынын административдик тармактары өзгөртүлгөндүгүнө байланыштуу почта эрежелеринин каттамы, иш алып баруусу да өзгөргөн. 1993-жылы "Кыргыз почтасы" МИ, 1874-жылы түзүлгөн Бүткүл дүйнөлүк почта союзуна мүчөлүкө кабыл алынган. Эл аралык бул уюмга мүчө болуу жергиликтүү байланышчыларга, почта байланыш тармагына прогрессивдүү өзгөрүүлөрдү жүргүзүүгө кеңири жол ачып берген. Мүчөлүк ошол эле учурда дүйнөлүк коомчулуктун эрежелерин так сактоого милдеттендирип турган. Кыргызстандын "Кыргыз почтасы" МИ 1994-жылы биринчи жолу Бүткүл Дүйнөлүк Почта Союзунун 21-конгрессине катышкан. Бул конгресс Түштүк Кореянын Сеул шаарында өткөн. [5] Бул конгресске Кыргызстандан байланыш тармагынын министрлигинин биринчи орун басары А. Тагаев катышкан. Бүткүл дүйнөлүк почта союзунун конгресси тогуз тилде өткөрүлөт. Алар француз, англис, немец, испан, португал, корец, кытай, орус, араб тилдердери. Почтанын негизги тили француз тили болуп эсептелет. Ар беш жыл ичинде бир конгресс өткөрүлүп, 191 өлкө бир эреже менен иштейт. Ал эми тейлөө кызматтынын акысы ар бир өлкөнүн экономикасынын абалына жараша тейленет, ошол эле мезгилде Бүткүл дүйнөлүк почта союзу тарабынан колдоо көрсөтүлөт. Кыргызстандын почтасы Бүткүл дүйнөлүк почта союзуна мүчөлүккө катталгандан баштап бүткүл дүйнөлүк почта союзунун эрежелери менен иштей баштаган. Почта эрежелери тогуз тилде чыккандыктан анын орус тилдүү эрежелерин колдонуп жүргөн. Мамлекет болгондон кийин баардык иш кагаздары кыргыз тилинде болуусу зарыл деген буйруктун негизинде Кыргыз Республикасынын Транспорт жана байланыш министрлигинин 1996-жылы 19-марттагы №26 "Жаңы почта эрежелерин бекитүү жөнүндөгү" токтомунун натыйжасында почта байланыш ишканаларынын өкүлдөрү тарабынан редакциялык комиссия түзүлүп, кыргызчага которулуп 1998-жылы басмадан чыккан. Бул китеп 10 бөлүм, 54 баптан туруп, бүгүнкү күндөгү почтанын иш алып баруусу боюнча почта эрежелери жазылган. [6]

Жыл сайын 9-октябрь бүткүл дүйнөлүк почта күнү болгондугуна байланыштуу Кыргызстанда да "Кыргыз почтасы" МИнин кызматкерлери почта

майрамын майрамдашат. Майрамга карата почта байланыш тармагындагы жетекчилер почтанын жетишкендиктерин, кызматкерлердин арасында атайын конкурстар өткөрүлүп, анын ийгиликтерин баса белгилөө менен анын өнүгүүсү, бүгүнкү абалы, келечеги жөнүндө атайын докладар окулуп басма сөз беттерине жарыяланып турат.[7]

1991-2010-жылдары Кыргыз Республикасынын почта байланыш тармагы төмөндөгүдөй түрлөрүгө бөлүнүп иш алып барган:

- Мамлекеттик почта байланышы;
- Атайын байланыш (мамлекеттик почта байла-нышынын тутамында);
- Мамлекеттик фельдьердик байланыш;
- Почта ишканаларынын курьердик иш-мердүүлүгү;
- Ар түрдүү менчиктүү ишканалар жүргүзүүчү почта байланышы.

Коомдук саясий, социалдык-экономикалык турмуштагы өзгөрүүлөр ХХ кылымдын аяк ченинде Кыргызстандын эле эмес, дүйнөнүн көп өлкөлөрүнүн почта кызматынын ишине түзөтүүлөрдү киргизди. Турмуштун кыймылы жана руханий баалуулуктар өзгөрдү. 1980-жылдары ар бир майрам сайын сумкасына 15 тоннага чейин кат-кабарларды иштеп чыгууга туура келсе, 1990-жылдардын ортосунда бул көлөм бир кыйлага азайып кеткен. Бирок, мындай тенденция бизде эле эмес дүйнөнүн көп мамлекеттеринде да орун алган. Дагы бир кырдаалды эске алуу керек: ХХ кылымдын аяк ченинде маалыматты көз ачып жумганча жиберүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү байланыштын жана баарлашуунун көптөгөн жаңы түрлөрү пайда болду. Кыйынчылыктар канчылык көп болгондугуна карабай маалымат алмашуу системасында каттар дале болсо уникалдуу ордун ээлеп кала берген. Анын үстүнө жазуу жүзүндө берилүүчү маалыматтын оригинал документтердин жашыруундугун сактап калуу Электрондук байланышка салыштырмалуу бир топ ишенимдүү. Бул жалпыга маалым факт.

1999-жылы август айында БДПСнун 22-конгресси Кытай Элдик Республикасынын Пекин шаарында өтүп, Кыргызстандан министрдин орун басары В.Г.Давыдова жана почта тармагынын эл аралык байланыштар бөлүмүнүн башчысы Д.Р.Орозбекова катышкан. Конгрессте акча каражаттарын которуу мурдагы советтер союзунун бардык өлкөлөрү жана ошондой эле Туркия жана Швеция өлкөлөрү менен да кызматташуу ишке ашырылган. Натыйжада "Кыргыз почтасы" МИнин кызматында автоматташтыруу жана модернизациялаштыруу операциялык почта кызматын ишке ашыруу үчүн 50 миң шведиялык франк өлчөмүндөгү грант бөлүнгөн. Бөлүнгөн град Бишкек шаарындагы жана Чүй облусунун почта ишканаларына автоматташтырылган жана модернизацияланган заманбап ишеничтүү маркетинг жана менежмент методдорун кол-дону киргизилген.[8]

Ал эми 2004-жылы БДПСнун 23-конгресси Бухаресте болуп, Кыргызстандан С.Ж.Жумагулов, В.М.Огруцова, Д.Р.Орозбековакатышкан. "Кыргыз

почтасы" МИнын кызматкерлери бүткүл дүйнөлүк почта союзу менен, регионалдык байланыш биримдиги жана бүткүл дүйнөлүк почта байланышынын администрациялары менен тыгыз байланышта болуп кызматташуунун негизинде алдыга коюлган максаттарга жетишти. 2004-жылга карата "Кыргызпочтасы" МИ тармактын өзүн-өзү актоосу турукташтырууга, анын рентабелдүүлүгүн жогорулатууга жана андан ары 2008-жылга чейинки мезгилде кирешелүү тармакка айландырууга жетишти. Бул жакшы ийгилик болду. [9]

Эгемендүү Кыргызстандын почта кызматынын ишмердүүлүгүнүн маанилүү шарты болуп мурдагыдай эле почта ишке ашырып келген милдеттүү басылмаларды таратуу кызматын өзүнө сактап калуу болгон. Бул кызмат өзүнө мезгилдүү басылмаларга жазылууну жүргүзүүнү, бардык редакциялардын, басмалардын продукциясын сатууну камтып турат. Бирок, эгемендүүлүктүн жылдарында бул маселеде төлөмдөргө байланышкан бир катар проблемалар келип чыкты. "Кыргызпочтасы" мамлекеттик ишканасы Эсептөө палатасынын чечими менен 2000-2001-жылдары кирешелерди жана алынган пайданы борбордоштурулган ыкмада бөлүштүрүүнү жер-жерлердеги финансылык ресурстарды тескөөнүн начарлап кетишине байланыштуу токтото турууга мажбур болду. Бирок, канткенде да иш жолго коюлуп, "Кыргыз почтасы" почта кызматкерлеринин редакцияларга жана басмаларга болгон карыздарын жоё баштады.[10]

2008-жылдын 23-июлунан 12-августка чейин Швейцариянын Женева шаарында БДПСнун 24-конгресси болгон. Конгреске Кыргызстандан Н.Ч. Сулайманов, А.Д. Дооранов, И.З. Рысалиев, Н.Ж. Мавлянов, Д.Р. Орозбекова, Э.К.Давлетов, М.К.Джумалиев катышкан. Конгрессте ар бир мамлекет экономикасынын деңгелине жараша, БДПСнун эрежелерине баш ийип бир эреже менен почта кызматтарын жүргүзүшөт, Бул конгрестин натыйжасында Россиянын Мигом баикы менен акча которууларга келишим түзүлгөн. Ошондой эле Вестерн-Юнон, Юнистрим, Азия банк ж.б. банктар менен алакалашуу келишимдери түзүлүп, мобилдик байланыш операторлору үчүн on-Line технологиясын колдону менен кабыл алуу кызматы өркүндөтүлгөн. [11] Интернетти пайдалануу ишке ашырылган. "Кыргыз почтасы" МИсы өзүн өзү каржылап, мамлекеттик бюджеттен дотация алынбагандыктан 1998-жылга чейин "Кыргызпочтасы" МИнин БДПСга мүчөлүк акысын "Кыргызтелекомдон" алынган кирешелер менен жабылып келген. 1998-жылы "Кыргызтелеком" акционердик коомго өткөндөн баштап мүчөлүк акы токтоп калган. 2001-жылы мүчөлүк акы үч миллион сомду түзгөн.[10] Кесиптик кызматташуу, тажырыйба алмашуу чоң мааниге ээ болгондуктан почта кызматкерлери бул проблеманы ийгиликтүү чече алышты. Бүгүнкү күндө өзүн-өзү камсыздап, почта байланышынын өнүгүүсүн артырууга аракет жасалып, Республикабыздагы почта байланыш тармагынын өзүнүн ишмердүүлүк аракетинин натыйжасында калкка ар

кандай кызматтарын көрсөтүп, байланыш менен камсыз кылып келүүдө.

Адабияттар:

1. Кармыштегин М.Ө. Кытай императорунун кыргыз кагандарына жазган каттары. -Б., 2003.11-15-беттер.
2. КР БМА. -Ф. 454. -Оп.Ю. -Д.5. 2-5-барактар
3. Образования Кыргыз Автономной ССР материалыи документи. - Фрунзе, 1927. 263-6.
4. К вопросу государственного строительства Советского Кыргызстана. 1924-1937 гг. Сборник документов. -Ф., 1974.27-28-бб;
5. Транспорт жана Коммуникация Министрлигинин учурдагы архиви.-Ф. 442. -Оп. 1033. -Д.133. \ \ Приказы Министерства связи ССР относящиеся к деятельности 2-август. 1990.43-44-беттер.
6. Почта эрежелери. - Б., 1998, 10-11 беттер. 203-204-бб.
7. Ак Кептер. 2005-ж. №1. (01) октябрь. 4-бет. Почта день сегодняшний.
8. "Кыргыз почтасы" Мамлекеттик Ишканасынын учурдагы архиви. Атайын докладдар, №1,2 папка. 2001 - 2009-жж.
9. Эркин-Тоо. 2008-жыл. 18-ноябрь. 14-бет. Колдо болсо "Кыргыз почтасы" кирешелүү
10. Кыргыз Туусу. 2008-ж.16-18-сентябрь. 9-бет. "Кыргыз почтасы" чыгашанын чынжырынан чыгуунун жолун издеп жатат
11. Эркин Тоо 2007-ж., 14-сентябрь 10-бет. "Почта кызматтынын сапаты жакшырууда".

Рецензент: д.и.н., профессор Абытов Б.К.